

DE BENEVELDE REDE

DE BENEVELDE REDE

Filosofie van de zucht

Ad Verkuijen

2019 BRAVE NEW BOOKS

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

De Benevelde rede / Ad Verkuijlen
2019, 2de druk, Brave New Books

Trefw.: Alcoholisme, determinisme, drank,
drankzucht, drugverslaving, gewoonte,
motivatie, rationaliteit, vrije wil, wilszwakte,
ziektemodel, ziekte Theorie, zucht.

Omslagillustratie: The Drunkard (Le saoul), Marc Chagall, 1911-12

ISBN

9789402113778

Per slot van rekening is alle leed slechts een gevoel, het bestaat slechts voor zover wij het voelen, en wij voelen het alleen doordat ons organisme op bepaalde manieren is afgesteld. Daarom zoekt de mens naar middelen om zijn geestestoestand te manipuleren. De grofste, maar ook meest effectieve manier van een dergelijke beïnvloeding is de chemische, de roes.^{S. Freud}

He who under the surgeon's knife represses cries of pain, or he who exposes himself to social obloquy for duty's sake, feels as if he were following the line of greatest temporary resistance. He speaks of conquering and overcoming his impulses and temptations. But the sluggard, the drunkard, the coward, never talk of their conduct in that way or say they resist their energy, overcome their sobriety, conquer their courage, and so forth.
William James

I do not mean to say that someone chooses to be an addict. Rather, they choose to have just one more drink or quit tomorrow. A long enough series of one-more-times makes an addict.^{G. Heyman}

Iemand die wordt verslagen door zijn trek naar iets, is eerder een collaborateur dan een onsuccesvolle vrijheidsstrijder.^{G Watson}

Een slechte gewoonte impliceert een inherente neiging tot actie die grip op ons heeft en ons beveelt. Zij laat ons dingen doen waarvoor we ons schamen, dingen waar we van zeggen dat we verkiezen ze niet te doen. Een slechte gewoonte overheerst onze stellige vastberadenheid en onze bewuste beslissingen.^{John Dewey}

Inhoudsopgave

INLEIDING	9
1. HET MORELE EN HET MEDISCHE MODEL.....	17
DE GEBOORTE VAN DE ALCOHOLIST	19
ZELFCONTROLE.....	22
AA EN JELLINEK.....	25
DE NEUROBIOLOGIE VAN ALCOHOLVERSLAVING.....	29
2. VERSLAVING: EEN BIOCHEMISCHE GEVANGENIS?.....	35
ONWEERSTAANBAAR.....	36
CIJFERS.....	37
IS DRINKGEDRAG EEN REFLEX?.....	42
ONWEERSTAANBAARHEID EN DE DSM.....	45
VERSLAVING LOONT	50
COGNITIEVE BEPERKING EN ONVRIJWILLIGHEID	53
3. TEKORTKOMINGEN VAN BEIDE MODELLEN .	57
RATIONELE KEUZE	58
IS RATIONELE VERSLAVING MOGELIJK?.....	60
EENHEID IN DE WIL?.....	63
VERSLAVING EN DE WIL.....	65
4. WILSZWAKTE	69
AKRASIA	71
BESTAAT WILSZWAKTE?	72
WILSZWAKTE ALS ONREDELIJKE VOORKEURSWIJZIGING ..	82
HET GELOOF IN DE REDE.....	86
WILSZWAKTE ZIT IN DE 'KLOOF'	88
5. PLAATS EN BEPERKTHEID VAN DE WIL.....	93
RATIONELE ZELFBINDING	93
DE WIL IN HET VERDOMHOEKJE.....	97
PERSOON EN WIL.....	102

MOGELIJKHEDEN EN BEPERKINGEN VAN WILSKRACHT..	106
WILSUITPUTTING	107
PEERSONLIJKE REGELS EN WILSKRACHT	108
ZUCHT TOT CONTROLE	110
6. ZIEKMAKENDE VRIJHEID	117
HET WARE ZELF	119
ZIEKMAKENDE VRIJHEID.....	123
MEDEAFHANKELIJKHEID	126
VERSLAVING ALS SOCIALE CONSTRUCTIE	129
DSM EN DE WIL	132
7. VERSLAVING, VRIJHEID EN	
VERANTWOORDELIJKHEID	137
VERANTWOORDELIJKHEID.....	138
NATURALISME.....	140
INTENTION INVENTION.....	142
WEG MET PAP	146
DETERMINISME EN VERANTWOORDELIJKHEID	151
8. NADELEN VAN HET ZIEKTEMODEL.....	157
EXCUUS	158
DE VALKUIL VAN HET EXISTENTIALISME	161
FICTIEVE GEVANGENIS.....	163
ZELFBEDROG.....	168
9. GEWOONTE: VOORBIJ DETERMINISME EN	
VRIJHEID	175
WE ZIJN BUNDELS GEWOONTEN.....	177
ALCOHOLISME EN DRINGEWOONTEN.....	183
DE MACHT VAN GEWOONTEN.....	190
WAAR EEN GEWOONTE IS, IS EEN WEG.....	193
LITERATUUR.....	199

INLEIDING

Wijn is voor alles een substantie van verandering, die gevoelens en toestanden kan wijzigen en voorwerpen tot hun tegendeel kan doen worden: wijn kan uit een zwakke mens een sterke maken, van iemand die zwijgzaam is een kletskaus; vandaar zijn oude alchemistische erfenis, zijn filosofische macht tot transmutatie of schepping ex nihilo. Roland Barthes

Hoe kunnen we ons Dionysos, de god van de wijn en de roes, het beste voorstellen? Als een goedgemutste, sierlijke god die, zoals Plato meende, de mens een groot plezier deed door de wijn te schenken? Of heeft Michel de Montaigne (1533-1592) meer gelijk als hij Bacchus, de Romeinse versie van Dionysos, schetst als een kleine ongenietbare, boerende en door alcoholdampen opgeblazen god? Montaigne 2001 Vast en zeker zijn er voor beide stellingen argumenten te vinden, want alcohol is een door en door ambivalente stof, met een dubbelzinnige en roerige geschiedenis. 'Wijn', zegt Ronald Barthes in *Mythologieën*, 'heeft een gevarieerde mythologie vol strijdigheden, wijn heeft flexibele krachten.' Barthes 1957 Dat is geen woord teveel gezegd. Want aan alcohol, de werkzame stof in wijn, bier en sterke drank, worden alle mogelijke effecten toegeschreven. Zo zou alcohol de gezelligheid bevorderen én tot asociaal gedrag leiden. Het zou de geest benevelen én creatieve helderheid brengen.

Oude tegeltjeswijsheden spreken elkaar ook tegen over drank en zijn effecten. Kinderen en dronken mensen zouden altijd de waarheid spreken. 'Wat de nuchtere denkt, dat zegt de dronkene.' Tegelijkertijd constateert men echter dat een dronkenlap een hoop

onzin uitkraamt, over zijn tong struikelt, slechts dronkenmanspraat uitkraamt. Immers: 'Als de wijn is in de man, is de wijsheid in de kan.' en 'Een dronken woord brengt geen rede voort.' Soms zegt men dat een dronkaard zijn ware aard laat zien, om vervolgens te verzuchten: 'Een dronkaard is zich zelve niet'.

Alcoholische dranken zijn altijd met gemengde gevoelens bekeken: ze zijn goed en slecht, krachtgevend en verslappend, gezond en ziekmakend. Over de gezondheidseffecten lopen de meningen uiteen. 'Vroeg wijn, vroeg bedorven, vroeg dronkaard, vroeg gestorven'. De middeleeuwer moest wel bier drinken omdat het drinkwater verontreinigd was. Uit de gracht waarin net iemand zijn po leegde, put een ander even later drinkwater. Met water had men op enig moment begrijpelijkerwijs niet veel op. "t Water doet de palen rotten; die 't dan drincken, zijn maar zotten.' In de achtste eeuw voor Christus schrijft Homerus dat wijn afbreuk doet aan lichamelijke en geestelijke krachten. Wijn benevelt de zinnen. Maar de Griekse dichter belicht ook een andere kant: wijn geeft een vermoeid man energie, kracht en moed, mits met mate gedronken. Bier drinken is een essentieel onderdeel van voetbalwedstrijden waarbij hooligans elkaar te lijf gaan. Drank wordt volledig geaccepteerd in velerlei omstandigheden - huwelijk, verjaardagsfeestje, receptie - en is tegelijkertijd een zeer problematisch goedje als het gaat om verkeersveiligheid, zinloos geweld en gezondheids- en verslavingsrisico's.

De maatschappelijke houding tegenover dronkenschap en alcoholisten is door en door ambivalent. Tegenover het schrikbeeld van de verloederde dakloze alcoholist staat het ideaalbeeld van de alcoholische kunstenaar die creativiteit put uit zijn roes. De ene keer

zien we de verslaafde als een patiënt die hulp nodig heeft, de volgende keer zien we hem als een asociaal, onbeheerst figuur die we liever uit de weg gaan. Zware drinkers worden als lastig en pathetisch ervaren, ook door medici, al was het maar omdat het ze niet lukt de drinker te genezen. ^{Jong 2006}

Verder is de onverbeterlijke drinker zelf door en door ambivalent: hij wil wel én niet drinken. Hij ligt met zichzelf overhoop. Ondanks goede voornemens blijven drinkers stevig doordrinken. Zij doen niet wat ze willen doen en illustreren zo op tragische wijze dat autonomie (op dat gebied) een onbereikbaar ideaal is. Mensen die (te) veel drinken of drugs gebruiken, bezitten blijkbaar niet de deugden die wij zo hoog schatten zoals zelfcontrole, wilskracht, matigheid en redelijkheid. Het is een omkering van subject-object relatie. Hoort het subject normaal het object (het middel) de baas te zijn, bij verslaving wordt het subject ondergeschikt aan het object.

Het spreken over drank- en drugverslaving, zo maakte Jacques Derrida duidelijk in een interview, veronderstelt een geschiedenis, culturele instituties, conventies en normen, evaluaties en vertogen. ^{Derrida 1993} Op het moment dat men het woord verslaving of dronkenschap in de mond neemt, zijn normen en attitudes over die verschijnselen al meegegeven. Verslaving houdt ons waarschijnlijk zo bezig, omdat de chemische roes haaks staat op een productief, deugdzaam en rationeel leven. Wij geloven heilig in autonomie, toerekeningsvatbaarheid, rationaliteit, zelfbeheersing, maathouden, authenticiteit, bewustzijn en zelfbeschikking. Verslaving en beschaving, dat gaat niet goed samen.

Wat betekent het feit dat veel mensen problemen hebben met de consumptie van (benevelende) stoffen

en activiteiten? Eten, drinken, *gamen*, internetten, gokken; op alle fronten zijn we onmatig en worden daar op aangesproken. Hoever reikt de macht van de wil en de rede? Het irrationele gedrag van zware drinkers die willen stoppen met drinken en vervolgens niet doen wat zij zelf willen, vormt een uitdaging voor de claim dat we rationele wezens zijn, wezens begiftigd met bewustzijn en vrije wil. Zien we de sociale en/of biologische bepaaldheid van ons gedrag niet al te gemakkelijk over het hoofd? De onderwerpen dronkenschap en (alcohol)verslaving bieden zo ook een uitstekende gelegenheid om onze (soms) abstracte opvattingen over zelfheid, vrije wil en redelijkheid – ons mensbeeld kortom - nog eens te evalueren.

Laten we mengvormen en grijs tinten voor wat ze zijn, dan staan in het debat over alcoholverslaving het morele model en het medische model lijnrecht tegenover elkaar. In het huidige (hersens)ziektmodel wordt verslaving opgevat als een chronisch recidiverende neurobiologische stoornis. Door veranderde hersenstructuren na (langdurig) alcoholgebruik ontstaat er een onweerstaanbare zucht (*craving*) naar drank. De drinker kan niet stoppen met drinken, ook al zou hij dat willen. Volgens het morele model echter is zowel het beginnen als het doorgaan met drinken het gevolg van een reeks vrijwillige keuzes of beslissingen. In het morele model wordt verslaving gezien als negatief en te vermijden gedrag waar de gebruiker zelf voor kiest en mee kan stoppen als hij dat maar echt zou willen. In dit boek wordt betoogd dat beide modellen onvolledig zijn.

Terwijl dronkenschap van alle tijden is, wordt pas sinds ruim twee eeuwen over alcoholverslaving als ziekte gesproken. Tot in de achttiende eeuw is onmatig drinken en chronische dronkenschap een morele

ondeugd die schril afsteekt tegen het aloude ideaal van maathouden. Het idee dat mensen buiten hun wil om verslaafd raken aan drank bestond toen niet: je bent zelf verantwoordelijk, niet de drank. Dit morele model wordt eind achttiende eeuw uitgedaagd door het ziektemodel (hoofdstuk 1). Alcoholverslaving wordt een probleem ván en vóór medici. Sinds enkele decennia is het hersenziektemodel dominant. Met behulp van nieuwe beeldvormende technieken en dierexperimenten hebben neurowetenschappers ontdekt dat bepaalde hersenstructuren en neurotransmitters betrokken zijn bij verslaving. Genetische factoren en omgevingsfactoren spelen eveneens een rol bij het ontstaan van verslaving. Men beschouwt verslaving als een chronisch recidiverende hersenziekte.

In het Diagnostisch en Statistisch Handboek voor Geestelijke Stoornissen (DSM-IV) wordt verslaving opgevat als een 'aan middelen gebonden stoornis'. ^{DSM IV}
¹⁹⁹⁴ (DSM spreekt over middelenafhankelijkheid, ik blijf de gangbare woorden 'verslaving' en 'alcoholisme' gebruiken). Geestelijke stoornissen worden door psychiaters sinds enkele decennia in een neurobiologisch denkkader geplaatst. Zo ook verslaving. De centrale vraag in hoofdstuk 2 is of verslavingsgedrag werkelijk de uitkomst is van een letterlijk onweerstaanbare (oncontroleerbare) zucht. Is alcoholisme een chemische gevangenis? In dit hoofdstuk wordt deze opvatting genuanceerd. Alcoholisme is niet helemaal te vergelijken met stoornissen als depressie of schizofrenie. Het zal ook duidelijk worden dat drinkgedrag zich onderscheidt van reflexmatig gedrag. Alcoholisten zijn beloningsgevoelig hetgeen wijst op vrijwilligheid. Een groot aantal alcoholisten raakt zonder noemenswaardige hulp van de drank af. Dit pleit tegen het idee dat

alcoholverslaving een levenlange onomkeerbare chronische ziekte is.

Het ziektemodel is onvolledig, maar de theoretische tegenpool ervan, het rationele keuzeperspectief, is dat ook. Dat er een vrijwillig aspect aan verslaving zit, wil niet zeggen dat verslavingsgedrag volkomen rationeel gedrag is zoals sommige economen stellen (hoofdstuk 3). De zogenaamde rationele theorie van verslaving mist een belangrijk kenmerk van verslaving: namelijk het feit dat verslaafden tegen beter weten in handelen. Zware drinkers doen niet wat ze willen. Vandaag nemen ze zich voor om morgen te stoppen met drinken, maar morgen is weer vandaag.

We zitten met een tegenstrijdig beeld. De ene keer zien we alcoholisme als het gevolg van vrijwillige keuzes, de ander keer als onvrijwillig. Aan de ene kant verschijnt drinkgedrag als vrijwillig, doelgericht gedrag; aan de andere kant blijven alcoholisten tegen beter weten in doordrinken. Dit laatste sluit aan bij de ziektebenadering die het dwangmatige karakter van zucht benadrukt. Deze tegenstrijdigheid noopt tot een onderscheid tussen handelingsvrijheid en wilsvrijheid. De eerste vorm van vrijheid bezit de drinker wel, de tweede niet. Harry Frankfurt beschrijft verslaving als het zich doorzetten van een verlangen van de eerste orde (ik wil drinken) tegen een verlangen van de tweede orde in (ik wil niet dat mijn verlangen om te drinken mijn gedrag bepaalt). Er is geen eenheid in de wil van de verslaafde.

Een alternatief voor de opvatting dat drinkers bezwijken voor een letterlijk onweerstaanbare zucht is dat ze opgeven zich te controleren of te beheersen (hoofdstuk 4). De Griekse filosofen noemden dit *akrasia*, Oudgrieks voor gebrek aan zelfbeheersing of wilszwakte. Wilszwakte past uiteraard niet in het medische model,

maar waarom zou de alcoholist niet wilszwak kunnen zijn? Wilszwakte is geen raadselachtig probleem meer zo gauw we inzien dat redelijke inzichten (kennis) weinig invloed hebben op ons gedrag.

Verslaving roept aldus indringende vragen op over de kracht van onze rede en wil. In onze morele opvoeding ligt een sterke nadruk op karaktervorming en oefenen van wilskracht om ongewenste aandriften te weerstaan. Hoe kunnen we de wil weer een plaats geven in het denken over verslaving nu verslavingdeskundigen zeggen dat wilskracht irrelevant is? ^{Krabben 2008} Om ons psychologisch leven te begrijpen, moeten we weliswaar bewuste wilsprocessen serieus nemen, maar wilskracht is allesbehalve een onschadelijk medicijn tegen wilszwakte, zo blijkt uit hoofdstuk 5. Sterker nog, zo blijkt uit hoofdstuk 6, de grote nadruk op autonomie en vrije wilsprocessen heeft onbedoeld grote negatieve bijeffecten. De plicht tot vrijheid is ziekmakend en leidt tot verslavingsepidemieën. Elk overmatig gebruik van een stof of activiteit krijgt nu het etiket verslaving opgeplakt.

Drankverslaving werpt indringende vragen op over de vrije wil, vrijheid en determinisme. De logica van het hersenziektemodel is eenvoudig: (alcohol)verslaving is een ziekte en voor een ziekte ben je niet verantwoordelijk. Geloof je heilig in de vrije wil dan zul je eerder geneigd zijn verslaving als een gebrek aan wilskracht te beschouwen. Maar of er zo iets als een vrije wil bestaat is geen uitgemaakte zaak. In het biologisch naturalistische wereldbeeld dat impliciet door neurowetenschappers wordt onderschreven, ben je gedetermineerd om te doen wat je doet. Dat in deze visie de rol van de wil zo gering is, is voor veel mensen het moeilijkst te verteren. Is de deterministische ziekte theorie verenigbaar met verantwoordelijkheid van zware drinkers voor hun

drinkgedrag? Het antwoord op deze vraag, zo wordt uiteengezet in hoofdstuk 7, hangt af van welk vrijheidsconcept men hanteert.

Het voordeel van het ziektemodel is dat het destigmatisert en de weg vrijmaakt voor goede verslavingszorg. In hoofdstuk 8 komen ook de nadelen van het ziektemodel aan de orde en wordt betoogd dat verantwoordelijk stellen van alcoholisten de beste weg is.

Het denken over alcoholverslaving, zo zal blijken, zit gevangen in het oude dualisme van lichaam en geest, van biologisch determinisme en vrijheidsdenken. Het is te simpel om te beweren dat de zware drinker puur door het uitoefenen van wilskracht van de drank af kan raken, maar de zware drinker draagt wel zelf bij aan het in stand houden van zijn drinkprobleem. In het laatste hoofdstuk 9 een poging om de tegenstelling tussen de mythe van een absolute vrije keuze en de mythe van biochemische gevangenschap te overstijgen met het gewoontebegrip van onder anderen William James en John Dewey.

Verslavingsgedrag, zo zal in dit boek beweerd worden, zit zoals zoveel gewoontegedrag tussen vrijwillig, overwogen gedrag en onvrijwillig reflexmatig gedrag in. Door over chronisch onmatig drinken te spreken als een (slechte) gewoonte en niet als een onomkeerbare ziekte of een serie bewuste gewilde handelingen, kan misschien recht worden gedaan aan het dubbele gezicht van verslaving. En kunnen we de stereotypen – de verslaafde als vrij en rationeel kiezend individu of als slaaf van blinde biologische processen - mogelijk vermijden.

1. HET MORELE EN HET MEDISCHE MODEL

Dronkenschap is het gevolg van verlies van wilskracht. Beginnen met veel drinken is een vrij wilsbesluit. Het wordt een gewoonte en dan een noodzaak. Benjamin Rush

Al eeuwen maakt drank meer kapot dan je lief is. A.F.TH. van der Heijden mag dan wel opgemerkt hebben dat 'Drank weer lief maakt wat kapot is', nog steeds wordt alcohol als de drankduivel afgeschilderd. In alle toonaarden worden we voortdurend gewaarschuwd voor de negatieve effecten van de alcoholroes. Matig drinken van alcoholhoudende drank is weliswaar een breed geaccepteerde sociale praktijk – behalve bij moslims en mormonen – maar dronkenschap, de roestoestand, onder invloed zijn, wordt veelal sterk afgekeurd. Een reden voor deze afwijzing is dat dronkaards als onberekenbaar worden beschouwd. Door de ontremmende werking van alcohol zouden zij overgaan tot agressief of zelfbeschadigend gedrag. Dronkenschap - het benevelen van de geest – druipt in tegen de grote waarde die we hechten aan zelfbeheersing, aan het nuchtere en rationele nadenken.

Maar juist in westelijke landen waar door het protestantisme een grote nadruk ligt op zelfbeheersing, juist in onze op zelfcontrole en presteren gerichte samenlevingen waar lagere impulsen zoveel mogelijk onderdrukt dienen te worden, vinden in het weekeinde stevige zuippartijen plaats. Berucht zijn de alcoholgelagen van adolescenten die zich vrijdag en zaterdag - na stevig voordrinken thuis, zich in disco's vol laten lopen. Drinken om dronken te worden, *binge drinking*. Neem de jongeren die van geleege bierkratten complete

vestingen bouwen op de campings in onze badplaatsen, het wadeiland Terschelling is er berucht om. De term comazuipen valt dagelijks op het NOS-journaal.

In het Westen associëren we drinken en dronkenschap met ontremming, agressie en seksuele toenaaderbaarheid. Volgens sommige wetenschappers hangen de alcoholproblemen waarmee een samenleving te maken heeft, samen met de kracht en betekenis die aan alcohol wordt toegekend. ^{Schippers 1981} In onze Noord-Europese samenleving waar dagelijks drinken niet de regel is, en een sterke traditie van drankbestrijding bestaat, wordt de kracht van alcohol uitvergroot en krijgt drinken een negatieve betekenis. Veelzeggend is dat het meeste onderzoek naar drankmisbruik, alcoholisme en dronken rijden plaatsvindt in Noord-Europese landen en hun voormalige koloniën. ^{Engs 2001} Psycholoog Jan Snel spreekt in dit verband, wanneer alcohol altijd in verband wordt gebracht met gezondheids- en ordeproblemen, van het 'alcoholistische' denken, een manier van denken die je vooral aantreft bij deskundigen. ^{Snel 2002}

Die deskundigen zien extreem chronisch drinken als een hersenziekte. Dit beeld is nog niet zo oud. In vroegere tijden werd te veel drinken en chronisch drankmisbruik gezien als het gevolg van een serie vrijwillige en (soms) rationele keuzes waarvoor de drinker zelf verantwoordelijk is. Het had te maken met een zwakke wil, met geestelijke zwakte of met verkeerde normen en waarden en kon rekenen op de afkeuring van anderen. Dit zogenaamde morele model is niet verdwenen, maar ligt wel zwaar onder vuur van de wetenschap. Door de toegenomen kennis over de werking van alcohol op het zenuwstelsel is een deel van de geheimzinnigheid rondom alcohol verdwenen. Alcohol- en drugverslaving wordt nu als een midden-

gerelateerde stoornis gezien. ^{Apa 1994} In het morele model heet het nog een geestelijke of morele zwakheid, in het hersenziektemodel een chronische hersenziekte.

De geboorte van de alcoholist

Voor grofweg 1800 werd overmatig drinken niet als een medisch probleem gezien, terwijl men toch een hartstochtelijke liefde voor de fles tentoonspreidde. Over verslaving werd niet gesproken. In de zeventiende en achttiende eeuw was het gewoon om elke dag te drinken. Bij kermissen, huwelijken en andere feesten hield men grote braspartijen. Het drinken was een gemeenschappelijke bezigheid en geïntegreerd in rituelen en gebruiken die het drinkgedrag reguleerden.

^{Stel 1995} Men gebruikte drank als sociaal smeermiddel, geneesmiddel en voedingsmiddel. De alcoholroes ervoer men als een relatief onschuldig gevolg van drinken, hoogstens een probleem voor de openbare orde. Men wist wel dat chronische dronkenschap ziekten kon veroorzaken, maar niemand dacht dat habituele dronkenschap zelf een ziekte was of door een ziekte werd veroorzaakt.

Dronkenschap was een kwestie van te veel consumeren, sommige mensen drinken nu eenmaal meer dan goed voor hen is. En net als andere gewoonten werd veel drinken niet als een stoornis gezien, laat staan als iets wat controleverlies zou kunnen veroorzaken. Men wist wel dat stoppen met drinken verdraaid moeilijk was, maar met voldoende wilskracht moest het toch lukken. We kunnen dit het 'morele model' noemen. Onmatige drinkers werden zelf verantwoordelijke gehouden voor dronken uitpattingen, niet de drank. Dronkenschap werd nog gezien als het gevolg van een

vrije keus, van een rationele en hedonistische rekensom. ^{Schneider 1977} Dit traditionele beeld van dronkenschap verdwijnt rond het eind van de achttiende eeuw. Dan ontwikkelt zich de zienswijze dat alcoholverslaving een stoornis is die wordt gekenmerkt door een ziekelijk gebrek aan controle over het drinken. Alcoholisme als een medisch probleem, zo laat Harry Levine zien, ontstond in een specifieke tijd en op een bepaalde plaats. ^{Levine 1987} Terwijl de mensen in de voorgaande eeuwen waarschijnlijk evenveel of meer dronken, gaan nu steeds meer mensen hun drinkervaring duiden in termen een onderdrukkend, onweerstaanbaar en overweldigend verlangen naar drank waartegen ze niet zijn opgewassen. Daarvoor was van dwangmatig drinken geen sprake, mensen drinken zichzelf in een roes, omdat ze dat *willen*, later drinken mensen, omdat ze dat *moeten*. ^{Levine 1987} Voortaan heet een chronische drinker alcoholverslaafd, drankzuchtig.

Was het drankprobleem tot voor kort in handen van geestelijke en wereldse autoriteiten nu wordt het door de opkomst van neurologie en psychiatrie een probleem van artsen. Een eerste aanzet tot medicalisering van chronische dronkenschap geeft Benjamin Rush (1745 – 1813), de vader van de Amerikaanse psychiatrie. ‘Dronkenschap is het gevolg van verlies van wilskracht. Beginnen met veel drinken is een vrij wilsbesluit. Het wordt een gewoonte en dan een noodzaak.’ Rush noemt deze toestand, ruim 150 jaar voordat E.M. Jellinek en AA het over verslaving als controleverlies hebben, een ‘ziekte van de wil’. De drankzuchtige lijdt aan een ‘verlamming’ van de wil, hij verliest de controle over het drinken. Het drinken is dwangmatig geworden, en dat komt door de alcohol. Als een gewoontedrinker, illustreert Rush, door zijn vrienden dringend wordt

gemaand zijn gezuip op te geven, antwoordt deze: 'Stond een vat met rum in de ene hoek van de kamer en vuurde een kanon voortdurend kogels af tussen mij en de rum, dan zou ik me niet kunnen inhouden om door het kanonvuur te lopen om bij de rum te kunnen.'^{Levine 1987}

Regelmatig beschonken zijn, wordt voortaan gezien als een 'ziekte van de wil' - drank verzwakt het wilsvermogen - en niet meer als een slechte gewoonte of ondeugd. Remedie: drankzuchtigen mogen geen druppel meer drinken, eventueel moeten zij worden behandeld in speciale klinieken. Met de definitie van chronische dronkenschap als een ziekte gaven Rush en anderen de aanzet tot ons modern verslavingsbegrip. Het controleverlies werd verondersteld te worden veroorzaakt door een onbekende natuurlijke ziekte. De Zweedse arts Magnus Huss (1807-1890) ijkte omstreeks 1850 het begrip 'alcoholist'. Aan het einde van de negentiende eeuw wordt het verslavingsconcept uitgebreid naar het gebruik van andere drugs.^{Room 1985}

De gedachte dat chronische dronkenschap een ziekte was, won snel terrein, terwijl de wetenschappelijke onderbouwing voor deze visie naar de huidige maatstaven erg zwak was.^{Fingarette 1988} De ziektebenadering wordt overgenomen door drankbestrijding-bewegingen die daardoor sterk aan invloed winnen. Een half miljoen Amerikanen heeft rond 1830 al gezworen geen druppel alcohol meer aan te raken. Bijna een eeuw later - tijdens de beruchte drooglegging van 1919 tot 1933, toen productie, vervoer en verkoop van drank werden verboden - vierde de drankbestrijdingbeweging in Noord-Amerika haar grootste triomf.

Het begin van de strijd tegen de 'drankduivel' ligt in Noord-Amerika, maar Europa had door de aanwezigheid

van goedkope jenever - eind achttiende begin negentiende eeuw daalde de prijs van brandewijn en jenever enorm door verbeterde destilleertechnieken - eveneens te maken met een enorm drankprobleem.^{Stel 1995} De bierconsumptie neemt sterk af, men gaat jenever drinken met een alcoholpercentage van vijftig procent. De kritiek op dronkenschap ging gepaard met de overvloedige productie van goedkope industrieel vervaardigde jenever.^{Stel 1995} Negentiende-eeuwse mensen raken aldus in een paradoxale situatie verzeild, constateert socioloog Jaap van de Stel. Men had nog niet matig leren drinken - voor bier en wijn waren er in de zeventiende eeuw drinkrituelen en gebruiken, maar niet voor jenever - en tegelijkertijd was het aantrekkelijk om het op een drinken te zetten van goedkope jenever en in een roes te geraken. De functie van de roes verandert ook: 'Dronkenschap wordt onderdeel van periodieke ontsnapping aan de druk zich te disciplineren, zich te gedragen zoals het hoort.'^{Stel 1995} Drank is een geschikte *Sorgenbrecher*, zou Freud zeggen. Dronkenschap wordt negatief gewaardeerd vanwege het verlies aan zelfcontrole, maar tegelijk wil men in een roes raken om aan de ruwe werkelijkheid te ontsnappen. Een ambivalente drinkcultuur was het gevolg.^{Stel 1995}

Zelfcontrole

Drank werd door drankbestrijders neergezet als een universele 'verslaver', als een stof die onvermijdelijk de zelfcontrole ondermijnt.^{Room 1985} Van der Stel wijst erop dat het problematiseren van (chronische) dronkenschap in termen van verlies van zelfcontrole over het drinken pas kon ontstaan toen het zelfstandig controleren van